

Szent István-hagyományok Veszprém vidékén

MAGYAR ZOLTÁN

A történeti mondák egyik fő műfaji sajátossága a lokalitás. Jóllehet többségében vándormondák azok, melyek egy-egy tájegységen vagy településen helyi tradícióként fennmaradtak, s a hagyományozódás során olyan jelentésrétegekkel bővültek, melyek azok lokális vonzatát erősítették, idővel akár feledtetve is e narratívák gyökereit (krónikás hagyomány, egyházi legenda stb.). E narratív hagyományok idővel hozzákapcsolódtak egy-egy konkrét helyhez, illetve földrajzi névhez, az emlékezet mindama helyeihez,¹ melyek az ott élők tudatvilágába szervesen beépülve a helyi történelmi ismeretek és népi emlékezet pilléreivé váltak, esetenként öndefinitív módon is.

A folklórkutató Dobos Ilona már a XX. század második felében felfigyelt arra, hogy e helyi vonatkozásokon túl regionális tagolódás is jellemzi a magyar mondahagyományt:² többnyire minden tájegységnek megvan a maga népi hőse, aki egy-egy betyárral, de többnyire valamely jeles történelmi személyiséggel azonos. Dunántúli példaként maradva ilyen történeti hőssé vált Somogyban Koppány vezér, Nyugat-Baranyában és a Dráva mentén a két Zrínyi Miklós, a Mura-vidéken a helyi törökellenes harcok kapcsán Hadik Mihály, Búcsúszentlászló és Püspökszentlászló vidékén Szent László, a Pilistől a nyugati határszélig számos településen a veres barátoknak mondott templomosok, a nevezetes betyárok sorában pedig elsősorban a róluk szóló ponyvanyomtatványok révén országos hírnévre is szert tett Sobri Jóska és Savanyú Jóska személye.³

A dunántúli tájakhoz számos életrajzi szállal kötődő Szent István király népi hagyományköre Mátyás királyhoz hasonlóan országosan egyenletesebb képet mutat, betudhatóan az ezer éves múltnak, az 1083. évi szentté avatás óta töretlen egyházi kultusznak és az államalapítónak szóló nemzeti emlékezetpolitikának. Mindazonáltal néhány kistájon az ő esetében is mintegy „besűrűsödnek” a róla szóló, vele kapcsolatos hagyományelemek. Ilyen helyi hagyománykör alakult ki,

¹ NORA 1992; Uő, 1999.

² DOBOS 1986. 131.

³ MAGYAR 2018. IIa. 61–64.;103–188.; Uő 2018. IIb. 40–47., 62–63.,; Uő 2018. III. 219–277.; Uő 2018. VII. 430–459., 480–498.

maradt fenn születési helyén, Esztergomban és vidékén, valamint az esztergomi hagyományok filiációjaként az Alsó-Garam mentén, Fejér megyében elsősorban a végső nyughelyeként szolgáló Székesfehérváron és az egyik legrégebbi magyar búcsújáróhelyen, Bodajkon és környékén, sok tekintetben Koppány pandanjaként Somogy és Tolna megyék északi részén, és mint e tanulmány témája is mutatja, Veszprémben és ennek szűkebb környékén.

Veszprém, mint a korai Árpád-kor egyik legjelentősebb, stratégiai fekvésű települése, mint a királynék városa és püspöki székhely, elválaszthatatlan a magyar királyi trónt elsőként elfoglaló Szent Istvántól és családjától. Felesége, Gizella, gyakran tartózkodott ottani udvarházában, és az ő felügyelete alatt készült el⁴ még István király életében (1030 körül) a közeli veszprémvölgyi görög keleti rítusú monostorban az a koronázási palástként ismert miseruha, amelyen az uralkodó egyetlen hiteles portréja látható. Az ábrázolás külön érdekessége, hogy Szent István bal kezén hat ujj látható, mely részlet vagy a történelmi valóságot örökíti meg, vagy szimbolikus jelentőségű. A hat ujj ugyanis a magyar népi kultúrában, hiedelemvilágban valamilyen természetfeletti képesség, a kiválasztottság jele, mely többnyire samanisztikus analógiákban, valamint a táltos-hiedelemkörön belül tűnik fel,⁵ ám más, történelmi példák is léteznek. Utalhatunk a szintén Árpád-házi IV. Béla király hagyománykörére, vagy Pázmány Péter alakjára.⁶ Veszprém nevének eredetét a népi etimológia – talán a fenti hagyománnyal is összefüggésben –, szintén Gizella személyéhez kapcsolja. E monda szerint, amely már Bél Mátyás *Notitia*jában is szerepel,⁷ a királyné gazdagon akarja felszerelni a Veszprémben épülő templomot, ezért díszes palástját is felajánlja az építkezés befejezéséhez. Gizella szavairól („Vessz, prém!”) e hagyomány értelmében kapja nevét a város.⁸ A történet egy variánsa szerint a királyné karitatív hajlama Árpád-házi Szent Erzsébet emberbaráti gesztusainak egyikére (köntös-csoda)⁹ emlékeztet: palástját a nélkülöző helyi szegényeknek adja az idézett szavak kíséretében.¹⁰

⁴ Egy veszprémi monda szerint Gizella Veszprémből gyakran átsétált a veszprémvölgyi apácákhoz, és a palást elkészítésében személyes is részt vett: segített nekik a hímzésben (Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma – a továbbiakban: EA – 18552/2. – Zolnai Mártonné gyűjtése, 1974).

⁵ DIÓSZEGI 1973. 51–60.

⁶ MAGYAR 2018. III. 19.

⁷ BÉL 1989. 100. – 18. század első fele.

⁸ A monda további, 19. századi, előfordulásai: *Vasárnapi Ujság*, 1854. 223.; HUNFALVY 1860. II. 335.

⁹ MAGYAR 2007. 69–72.; Uő 2010. 60.

¹⁰ EA – 18552/1. – Zolnai Mártonné gyűjtése, 1974.

István és Gizella egyetlen felnőttkort megélt fiúgyermekének (mellképe szintén szerepel a koronázási paláston), hasonlóképpen van veszprémi vonatkozása: a XI. század végén íródott egyházi legendája örökíti meg, hogy az ifjú szüzességi fogadalmát a veszprémi Szent György-kápolnában tette le.¹¹ Mint azt a közeli lövöldi karthauzi kolostorban élt névtelen szerző ötszáz évvel később korabeli magyar nyelven feljegyezte:

„Egy időben mikoron csak egy titkus szolgáljával ájojtatus imachagnak okáért méne Veszprímé szent Gyergy mártír Kápolnájában, és imátságában azt gondolja vala mine-mű szolgálatot tehetne ő életében, ki úr istennek kellemetes volna. Íme azonkezben nagy fényesség szálla reá és ilyen isteni szót halla mondván: testi és lelki szüzességöt várok tőled, ezt aggyad énnekem és ebben maraggy meg! Mikoron ez nemes királi magzat azt hallotta volna, nem bízék ennen magában tudvan az tiszta életnek nehéz voltát. De ottan mondá: Én uram isten, ki mindeneket nyilván látsz, tekéllyed megaz te szent akarotodat én bennem és testnek veszedelmes indulatait kik az léleknek ellene viaskodnak, te áldott szent irgalmasságodnak harmattyával óccsad meg. És mikoron mind lelkében, testében megvigasztaltatott volna, megparancsolá szolgáljának, hogy e dolgot, míg élne, senkinek ne mondaná. Azonközben kiben őneki ingen híre sem vala, nemes szízet hozának őneki házastársul királi nemből, kinek mikoron nyilván ellene nem álhatna az atyai parancsolatnak okaért úr istennel közlé dolgát és mind ennen magát, mind házastársát szüzességben megtartá. És senki meg nem tudhatná, míg éle ez nemes szent angyali életnek méltósága.”¹²

A legenda XII. századi latin szövege mindehhez még hozzáfűzte azt is, hogy amikor Imre teste elenyészett, jegyese bizonyította szüzi életét, és a herceg bizalmas szolgálója sem titkolta tovább *„amiket gyakran látott és hallott”*.¹³

E veszprémi jelenetben az imádkozó herceget nagy fényesség veszi körül. Ennek kapcsán Dümmerth Dezső megjegyzi, nem biztos, hogy itt irodalmi vándormotívumról van szó, lehet, hogy ez egyfajta benső, lélektani valóság kivetítődésének a jele.¹⁴ Pedig az: vándormotívum, a keresztény legendáriumok egy népszerű toposza. Mint legendás elem, alig egy évszázad múltán László király szentéletrajzában is szerepel, és megjelenik a Szent Margit halála utáni tanúki-hallgatási jegyzőkönyvekben is, ahol Margit apácatársnői vallanak arról, hogy ima közben több ízben is láttak a királylány alakja körül ragyogó fényességet megjelenni.

Az eltitkolás motívuma Hartvik püspök Szent István-életrajzában szintén szerepel: ott István egy csodájának (imája közben a levegőbe emelkedik) kell ti-

¹¹ ÉRSZEGI szerk. 2001. 58.

¹² *Érdy-kódex*, 616. In: *Nyelvmléktár IV.*, 1876. 441.

¹³ ÉRSZEGI szerk. 2001. 59.

¹⁴ DÜMMERTH 1997. 69.

tokban maradnia haláláig. Ennek kapcsán Tóth Sarolta arra következtetett, hogy a két szöveg nagy fokú hasonlósága azt sejtetteti, hogy az egyik legenda a másiknak forrásul szolgált.¹⁵ Mint az több középkori ábrázoláson is feltűnik, Szent Imre éjjeli ájtatosságának az édesapja is óvatlan szemtanúja, ám ő sem árulja el másoknak fia titkos buzgalmát. Mint Bollók János írja: „*Mások legbensőbb titkainak megismerése, az eltitkolás motívuma, a szent haláláig hallgató szemtanú külön-külön mindegyik közhelye ugyan a legendairadalomnak, együttes előfordulásuk viszont a legendában Nagy Szent Gergely »Dialogi« című műve ismeretének és felhasználásának irányába mutat*”.¹⁶ A szentéletrajzok példái szerint az erény eltitkolása is erény, aminek ősképe az Újszövetségben lelhető fel: ott Jézus az általa meggyógyított két vaknak parancsolja meg, hogy ne beszéljenek róla.

Szent István veszprémi hagyománykörének legkorábbi rétege a somogyi vezérrel vívott polgárháború döntő ütközetével kapcsolatos. Szent István *Kisebbik legendája* őrizte meg azt a hitelt érdemlő hagyományt, hogy Koppány csapatai először Veszprém várát vették ostrom alá, hogy e fejedelmi (fejedelemasszonyi) szálláshelyet elfoglalva, más várak ellen vonuljanak. Koppány vezér felmérve a Somogyot övező katonai telepek súlyát, északnyugat felé indította meg a támadását. Összevont erőivel, ha valóban szükség volt rá, könnyen áttörte a nyugati „határórfalvak” ritkás láncolatát, és a jelek szerint Kolon váránál sem ütközött komolyabb ellenállásba. A Balatont megkerülve és feltehetőleg egyesülve a Zalaság és a Káli-medence pogány érzelmű lakosaival, István bakonyi-veszprémi uradalmát és népét pusztítva nyomult előre.¹⁷ És bizonyára alig telt el egy-két hét a háború megindítása óta, amikor a csapatai már Veszprém falai alatt portyáztak. A nagy múltú, jól kiépített erődítmény bevétele érdekében azonban alaposabb ostromra volt szükség, annál is inkább, mert minden jel szerint Sarolt is a várban tartózkodott. Tehát a vár elfoglalása, de legalábbis ostromzár alá vonása akár a háború végső kimenetelét is befolyásolhatta. Ugyanakkor ismerve az egykorú források által Saroltról megrajzolt képet, feltételezhető, hogy az özvegy fejedelemasszony maga szervezte és irányította a védelmet. Koppány tehát Veszprém megvívásakor kemény ellenállással számolhatott – éppen ezért nem kizárt, hogy egyelőre megelégedett a vár sakkban tartásával, és nem erőltette az ostromot. A döntő ütközetre feltehetőleg Veszprém és Várpalota között került sor, nagy valószínűséggel a Veszprémtől tíz kilométerre fekvő Sóly falu közelében,¹⁸ ott, ahol a korabeli források 1009-ben egy Szent István

¹⁵ TÓTH 1962. 47.

¹⁶ BOLLÓK 1996. 346.

¹⁷ Vö.: SZABADOS 2011. 252–256.

¹⁸ A helyi hagyomány szerint a sólyi régi temető helyén, ahol az utóbbi években a csata emlékére egy hatalmas, korabeli kétélű kardot mintázó emlékművet emeltek.

vértanú tiszteletére szentelt kápolnát (a máig létező román stílusú templom elődjét) említenek.¹⁹

A csata előtt István Szent Márton oltalmába ajánlotta magát, és fogadalmat tett, hogy győzelme esetén az ókori Savariában született szent magyarországi kultushelyét (az épülő pannonhalmi kolostort) gazdagon megajándékozza. Györffy György szerint Szent Márton segítségül hívása a Koppánnyal való megütközés hajnalán istentisztelet és a megáldott kard felkötése kapcsán történt.²⁰ István a csata irányításával seregvezérét, Vecellint bízta meg, aki Szent Márton és Szent György vértanú zászlai alatt megütközött Koppány haderejével.²¹ A csata leírását és helyszínét a *Képes Krónika* és Szent István *Kisebbik legendája* őrizte meg, bár e források a részletekről sajnálatos módon alig ejtenek szót. Ami Veszprém alatt történt, mindenesetre törvényszerű volt: István modernebb serege győzött a somogyi vezér keleti, nomád taktikával élő, könnyű fegyverzetű csapatai felett.

Az, hogy Veszprém közelében egy jelentős összecsapásra került sor István és Koppány hadai között, az e fenti két – egymástól független – forrás alapján szinte bizonyos.²² Az azonban messzemenően nem, hogy a veszprémi csata volt-e a döntő ütközet, hiszen a bényi hagyományok²³ és Gerbert püspök feljegyzése

---

¹⁹ Bizonyára emlékkápolna lehet, hiszen István vértanú az ifjú fejedelem védőszentje volt. Hasonló, csatahelyen emelt emlékkápolnákra az Árpádok későbbi történetében is van példa. Utalhatunk Géza herceg fogadalmára a mogyoródi csata (1074) előtt, valamint László király besenyők feletti győzelmére Kisvárda környékén (1085). A csata (az első ütközet?) Veszprém melletti helyszínét támasztja alá István *Kisebbik legendájának* részletes leírása is (ÉRSZEGI szerk. 2001. 13.).

²⁰ GYÖRFFY 1983. 119. Györffy rámutat arra, hogy Gizella bátyja, II. Henrik szintén kérte védőszentjei – Móric és Márton – segítségét a csatái előtt. Márton Szent István általi tisztelete talán sógora példájának is betudható, bár a pannóniai Savariában született Márton nem csakis a frank birodalom szentjének, hanem a korabeli keresztény magyarság egyik legfőbb patrónusának is számított.

²¹ Györffy kétségbe vonja a *Kisebbik legendában* szereplő ama kitétel, miszerint a keresztény hadak Szent György vértanú zászlai alatt hadakoztak, kompilációnak, a Gellért-legendá hatásának (lásd Csanád-monda) tudva be azt (GYÖRFFY 1970. 6.). Véleményünk szerint azonban nem csupán Veszprém közelsége és a város ősi Szent György-kápolnája indokolja a vértanú jelképes segítségül hívását, hanem – harcos szent lévén –, az ütközet maga is, és nem utolsó sorban István vonzódása a kora-keresztény katonaszent alakja iránt.

²² Közvetve pedig a sólyi Szent István-korabeli templom alapítási hagyománya (GYÖRFFY 1983. 119.): múltba vesző helyi tradíció szerint ott volt a *Képes Krónika* és a *Kisebbik legenda* által említett ütközet. Újabb keletkezésű és tudatos kultuszformálást tükröz a Veszprémhez szintén közeli Királyszentistvánon meghonosodott hagyomány (PILIPKÓ 2017. 578–604.).

²³ MAGYAR 2000. 23–31.

is elhúzódó, hosszú hónapokig, legalább fél évig tartó háborúra utal. A *Képes Krónika* egy helyütt, a nyugati jövevény nemzetségeket számba véve, a Vecellin nemzetségről szólva arról ad hírt, hogy a pogány vezért törzsi székhelyén érte a halál: „Lejött Bajorországból Vencellin is, a wasserburgi, aki Szent Istvánnal **Somogyban** [Kiemelés: M. Z.] megölte Koppány vezért; ama napon ugyanis ő volt a sereg kapitánya”.²⁴ Amennyiben Koppány nem esett el az észak-dunántúli küzdelmekben, a somogyi vezér utóvédharcainak megnő a valószínűsége, legyen az egy újabb – somogyi – vesztes ütközet,²⁵ avagy olyan somogyvári várostrom, melyeknek emlékezetét a regionális folklórhagyomány őrizte meg.

Bárhogy is volt, a szűkszavú és gyér történeti forrásoknál a korabeli eseményekre vonatkozóan jóval részletezőbb a néphagyomány, amelynek ugyan nem ismerve a történeti hitelesség, a népi tudatban azonban gyakran annak igényével jelenik meg, esetenként azért is, mert a költői képzelet mögött a legtöbb esetben valóban ott rejtőzik valamilyen közvetlen vagy közvetett reália, a folklórköltés voltaképpeni valóságmagja. Somogyban – ahol Koppány és Szent István küzdelmét kiterjedt, változatos és középkori rétegzettségű mondakör örökíti meg²⁶ –, ilyen történelmi alaprétég a pogány vezér somogyvári uradalmi központja, valamint más korabeli régészeti emlékek.

Hogy a Koppány és Szent István közötti összecsapás emlékei mennyire élénken élhettek a dunántúli hagyományvilágban, arra bizonyosság, hogy az említett somogyi mondákon kívül, egész sor vonatkozása ismeretes a Balatonról északra fekvő tájakon is. A veszprémi levéltár középkori okleveles anyaga szerint Koppány hadai Balatonkenese felől vonultak a püspöki székhely ellen, és a Litér és Veszprém közötti fennsíkon ütköztek meg István seregével.²⁷ A helyi hagyományok szerint a közeli Csatár-hegy is e Koppány elleni csatáról kapta a nevét.²⁸ Ugyancsak e küzdelmek emléke lehet a kővágóörsi Koppány nevű erdős hegyoldal,²⁹ valamint a pápateszéri Koppány-tető, amely „Koppány vitézről kapta a nevét”.³⁰ Az, hogy e hagyományok megint csak nem feltétlenül légből kapottak, arra többek között az utal, hogy Litérrel kelet felől egy Királyszentistván nevű

²⁴ *Képes Krónika*, 40. fejezet: *Képes Krónika* 1978. 63.; *Az államalapítás korának írott forrásai* 1999. 364.

²⁵ Szabados György is felveti, hogy van némi logikai ellentmondás a krónika ama feljegyzésében, hogy Veszprém alól a szomszédos Veszprémbe üzentek a felnégyelt Koppány egyik testcsonkjának küldésével (SZABADOS György, 2018. 80.).

²⁶ MAGYAR 1998. 76–99.; Uő 2000. 32–45.; Uő 2002; Uő 2020. 85–112.

²⁷ Csóka Karola (Veszprém) szíves szóbeli közlése.

²⁸ RÉŚŐ ENSEI 1890. III. 21. A Csatár-hegy közelében a középkor folyamán hasonló nevű település létezett (eredetileg fegyverkovácsok lakták) – ma zarándokkápolnás hely.

²⁹ JANKÓ 1902. 69.

³⁰ *Veszprém megye földrajzi nevei* II. 1987. 162.

falu határos, míg északkeleti határán az a Sóly nevű település fekszik, ahol 1009-ben már kápolna állt Szent István vértanú tiszteletére (szintén a közelben, közvetlenül Veszprém mellett pedig Szentkirályszabadja község található).

A helyi/környékbeli néphagyomány szerint a somogyi vezér hadai ostromzár alá vonták Veszprémet. E hagyománykör egyik leginkább költői mondáját Sebestyén Gyula adta közre a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* VIII. kötetében Pintér Dénes feljegyzésében. A történet a veszprémi Gizella-kápolnával kapcsolatos, annak eredetmondája:

„Mikor a pogányok Veszprémre rontottak, csak Gizella királyné volt odahaza. Az ura, Szent István király kinn járt az országban sereget gyűjteni. De mikor neszét vette a bajnak, sereg nélkül is otthon termett. A várba persze a város laposa felől már nem lehetett bejutni, mert az ellenség minden járt utat elállt. Került hát Szent István a meredek szirttek felé. Tudta, hogy a felesége itt egy kelesztetőn [kapaszkodón] szokta az ebédvizet a völgyből meghordatni. Csakhogy annyi ideje se volt már, hogy a lováról leszálljon: a pogányok észrevették és megrohanták. A felesége a nagy templomba épen érte imádkozott. Mikor a riadalomra kifutott, Szent István már neki ugratott a sziklának. Mivel a megremült királyné sietségében a fényes feszületet is magával hozta, ezzel kezdett integetni, hogy az ura a lovát merre fordítsa. Így a meredek gyalogjárót szerencsésen megtalálta ugyan, de a pogányok mégis utolérték volna, ha közben el nem hányja palástját, kardját, erszényét, aranylánczát. Míg aztán a pogányok a drágaságokon marakodtak, meg míg a lova arany-patkóját a sziklából fessegették, Szent István szerencsésen fölért a feleségéhez.

Ennek hírére a pogányok annyira megremültek, hogy maguktól elotródtak. Oda, a honnan Gizella királyné a keresztel integetett, Szent István még aznap kápolnát épített. A kis kápolna megmaradt egész mostanáig, meg-meg az a nyom is látható, a melyből üldözői annak idején az arany-patkót kifeszegték.”³¹

E mondában a Szent László-hagyományból ismeretes motívumok egész sora szerveződik új történetté. A Veszprémet ostromló pogány harcosok üldözőbe veszik Szent Istvánt, aki úgy menekül meg, hogy eldobálja értékeit (lásd: Szent László pénze), s míg üldözői a kincsek összeszedésével vannak elfoglalva, ő megmenekül. Közben a Szent Benedek-hegy feljárójánál³² lova lába egy kőtömbbe nyomódik, s – mint az Szent László lováról Kárpát-medence szerte elterjedt –, a patkó nyoma (s itt: maga a patkó is) megmarad a kőben.

Lehetséges, hogy a kővé vált pénzről szóló mondatípusnak Szent István alakjához társítása az Észak-Dunántúlon a Szent László-hagyományoktól független

³¹ SEBESTYÉN 1906. 483–484. (Veszprém – Pintér Dénes gyűjtése). E monda első előfordulása: *Vasárnapi Ujság* 1854. 222–223. További veszprémi szövegváltozata: EA 18552/1–2. – Zolnai Mártonné gyűjtése, 1974.

³² KARSAI 1938. 250.

fejlemény, illetve e tájon annak már eredendően is egyenrangú alternatívája lehetett. Erre utal az is, hogy a Vértesben, ahol szintén gyakoriak a megkövesedett nummulitesek, *Szent István pénzének tartják azokat*,³³ „ugyanis, mikor Szent Istvánt Koppány vezér üldözte, a király csak úgy menekülhetett meg és érthette el Veszprém várát, hogy összes aranyát az üldözők elé szórta”.³⁴ E mondatípus egy variánsa a fehérvár-surgói kőbányában található ember formájú kövek eredetmagyarázó mondájában is feltűnik. A történet szerint – melyet István és László szerepeltetésével egyaránt mesélnek –, a szent király könyörgésére a túlerőben lévő tatárokat Isten változtatta át kőbálványokká.³⁵

A közeli Szentkirályszabadján gyűjtött, egyes elemeiben olvasmányélményekre támaszkodó népi elbeszélés a fenti mondával rokonítható, s a közel ezer évvel korábban történt eseményeket egy nemzetközileg elterjedt mondatípus is beleszöve,³⁶ általa a község nevének eredetét meséli el:

„Mivel az előbb is mondtam, hogy Vata István, ő maga is pogány volt és ahelyett, hogy feltartóztatta volna a Koppány vajda seregét, szövetkezett vele, és átengedte a szoroson. Így juthatott el Veszprém alá, a dolomitok alá Koppány vajda a seregével. Na most ezt a tényt megtudta hét magyar jobbágy, aki a várban bent vót, és éjszaka kiszöktek a várból, és éjszaka gyalog bementek Veszprémbe, hírt adtak István király feleségének, aki mindjárt futárt küldött Esztergomba István királyhoz, ahogy Koppány vajda szövetkezett Vata Istvánnal, és a sereget átengedi, és így már Veszprém alatt, a dolomitok alatt ütközött meg a két sereg. Úgyannyira, hogy István király maradék kis seregével legyőzte Koppány vajdát, hogy Koppány vajda maga is futásnak eredt.

A monda szerint itt fogták el Koppány vajdát a település helyén, és a jelenlegi katólikus templom helyén ott négyeltette fel Koppány vajdát István király, és kütte a négy világtáj felé, majd a koponyáját is négy felé vágatta, és a dunántúli négy vár kapujára tűzette ki.

Ugyanezen a helyen ütötte fel sátrát István király, és utasítást adott, hogy a saját várát leromboltatta földig. Onnan senki nem menekülhetett, földig leromboltatta a várát. Földig romboltatta a várat, de a hely most is őrzi a nevét, hogy Várhegy.

Most ez a hét magyar jobbágy, aki őneki hírt hozott, ezt viszont főszabadította, és amit egy óra hossza alatt lóháton be tudtak nyargalni, azt a területet ajándékozta nekik, és szabad településsé nyilvánította. Így alakult a község. Ha megnézzük a község régi utca elosztását, az utcák is úgy vannak elosztva, hogy hét részre osztódik utca szerint a község. Ez is bizonyítja, hogy a monda valóságon alapszik.

³³ TASNÁDI KUBACSKA 1939. 137.

³⁴ MAJZON 1966. 34.

³⁵ LUKÁCS 1989. 45.

³⁶ MAGYAR 2018. I. 123–124. Típuszáma: MZ I. D 1.3. A körüllovagolt birtok.

Majd később ezekből a családokból, azoknak a leszármazottjaiból egyetlen egy család él itt a községben, aki a hét jobbágy között vót: a Bak család. Az egyedüli, aki itt élt azóta a községben. A Hét rész utca, ahogy el van osztódva, ezt a Hét részt kapták a jobbágyok, akiket fölszabadított István király. Majd a nyócadik rész a falutól kicsit távolabb, a dombtetőn, ahol István király a sátrát ütötte föl, ott épült a katolikus templom. Ez jelenleg is a templom-domb.”³⁷

Szent István birtokadományainak hagyománya számos Veszprém megyei községben része a helyi történelmi emlékezetnek (Balatonkenese, Bakonybél, Zirc, Szentkirályszabadja).³⁸ A helyi kollektív tudatnak már a mondák létrejöttét megelőzően is része volt egyes Balaton-felvidéki, Veszprém-környéki kismemesi falvak megnemesítésének hagyománya is, Szentkirályszabadja már a nevében is utal erre.³⁹ A településnév és az eredethagyomány szorosan összekapcsolódik abban a bakonyszentlászlói mondában is, mely szerint István király telepítette az ott lakók őseit jelenlegi lakóhelyükre.⁴⁰ A bakonybéli kolostor alapítása pedig már Szent István egyházi legendája szerint is az állam- és egyházalapító király érdeme.⁴¹

Néhány további Veszprém környéki hagyomány István király környékbeli időzéseit, ott jártát örökíti meg. E mondák organikus voltát jelzi, hogy helyi tradícióként már a XIX. században is említik azokat, és első feljegyzésüknél bizonyára jóval régebbiek. Ilyen a szentkirályszabadjai Királykút mondája, amely a hagyomány szerint Istvánnak volt környékbeli vadászatai alkalmával kedvelt pihenőhelye. Bizonyára erre a forrásra vonatkozik Révész Imre 1853-ból származó rövid utalása az e néven nevezett Veszprém megyei kút kapcsán,⁴² amelyet Pesty Frigyes korabeli (1864) helynévtárának szentkirályszabadjai adata is igazol:

„A község határában több részek külön nevezettel birnak és pedig a község határának egy része északra – Szentkirály székének – állitolag azért mert István királynak Székes Fehérvárról felső Eörsre egy kedveltjéhez való járása alkalmával kedves vadászó és nyugvó helye volt, itt csörgedez egy kis forrás is mellyen ágán van a községben egy igen jó 's kedves italu vizet tartalmazó kut is király kut név alatt.”⁴³

³⁷ LANDGRAF szerk. 1998. 195–196. – Márkus István Ádám gyűjtése, 1995. (Adatközlő: Miskey Károly, 62 éves).

³⁸ Pesty Frigyes kéziratos helynévtára, 1864. Veszprém vármegye; Bátorfi 1876. I. 88.; Mórocza 1876. 88.; EA 2741/4. – Pesovár Ernő gy., 1951; Lukács 1997. 107.; Landgraf szerk. 1998. 195–196.; Veszprém megye földrajzi nevei IV., 2000. 203.; Lócsei 2006. 5.

³⁹ KARSAI 1938. 249.; LANDGRAF szerk. 1998. 195–196.; LÓCSEI 2006. 5.

⁴⁰ Veszprém megye földrajzi nevei IV., 2000. 43.

⁴¹ ÉRSZEGI szerk. 1999. 37.

⁴² É. KISS 1981. 33.

⁴³ NY. NAGY 2000. 177.

Veszprémtől délkeletre is említ a hagyomány egy olyan forrást, amely az államalapító királlyal kapcsolatos. Mint azt a vidék neves honismereti írója, Eötvös Károly a Bakonyról szóló művének bevezetőjében írja, e tájon „*van ott nemzeti hagyománya még Szent Istvánnak is a nép tudatában. Még most is mutogatják Solyban azt a dombot, a melyen nemzetének szervezésén tünődött s a lovasiak és felső-örsiek ma is odavezetnek a sziklaforráshoz, a hol a szent király a fárasztó vadászat után megpihent. Ma is Királykut a neve a forrásnak.*”⁴⁴ Néhány évtizeddel később Kovács József lovasi tradícióként jegyezte fel ugyanezt, megemlítve, hogy a *Király-forrás* „*tiszta hideg forrásvizéből*” nem csak a vidéken harcoló Szent István király, hanem jóval később a környéken vadászgató Mátyás király is sokszor a szomját oltotta.⁴⁵

A fenti példák bizonyára még bővíthetők lettek volna egy, a térség minden községére kiterjedő témaorientált folklórgyűjtéssel. Szent István király környékbeli népszerűségét jelzi, hogy alakja a templomok képzőművészeti ábrázolásain és az említett folklórhagyományokon kívül szakrális kisemlékek formájában a népi vallásgyakorlásnak is részévé vált. Így Veszprém megyében több faluban is a házak utcai homlokzatán kialakított oromfülkékben előszeretettel helyezték el az ő szobrát.⁴⁶ Alakja a bakonyi falvakban és a Balaton-felvidéken a XIX–XX. században festett üvegképeken is terjedt a falusi tisztaszobák központi díszévé válva. S habár eddig még ismeretlen környékbeli Szent István-mondák előkerülésére kevés a remény, e többnyire naiv jegyeket mutató iparművészeti alkotások számbavétele és tudományos feldolgozása kultusztörténeti szempontból máig is reális lehetőség a királynék városában, illetve Veszprém környékén

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁTORFI Lajos (1876–1878): *Adatok Zalamegye történetéhez* I–V. Nagykanizsa.

BÉL Mátyás (1989): *Veszprém vármegye leírása*. Szerk.: Kredics László; ford.: Takáts Endre. Veszprém.

BOLLÓK János (1996): A Szent Imre-legenda. In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve* I. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma. 341–355.

DIÓSZEGI Vilmos (1973): *A pogány magyarok hitvilága*. Budapest.

DÜMMERTH Dezső (1977): *Az Árpádok nyomában*. Budapest.

DOBOS Ilona (1986): *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest.

EÖTVÖS Károly (1909): *A Bakony* I–II. Budapest.

⁴⁴ EÖTVÖS 1909. I. 11.

⁴⁵ KOVÁCS 1944. 60–61.

⁴⁶ MAGYAR 2000. 200.

- ÉRSZEGI Géza szerk. (2001): *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Összeállította és szerkesztette Érszegi Géza. Fordította Csóka J. Gáspár, Érszegi Géza, Kurcz Ágnes, Szabó Flóris. Budapest.
- GYÖRFFY György (1970): Koppány lázadása. In: *Levél-tári Évkönyv 1. Somogy megye múltjából.* Szerk.: Kanyar József. Kaposvár. 5–30.
- GYÖRFFY György (1983): *István király és műve.* Budapest.
- JANKÓ János (1902): *A balatonmelléki lakosság néprajza.* Budapest.
- KARSAI Géza (1838): Szent István király tisztelete. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára III.* Szerk.: Serédi Jusztinián. Budapest. 155–256.
- Képes Krónika* (1978): Fordította és a szövegmagyarázatokat írta Geréb László. Budapest.
- KISS Sándor, É. (1981): *Révész Imre 1853. évi helynévgyűjteménye.* Budapest. (Magyar Névtani Dolgozatok 21.)
- KOVÁCS József (1944): *A Balatonvidék multja és regevilága.* Budapest.
- LANDGRAF Ildikó szerk. (1998): *„Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” Magyar történeti mondák.* (Szerkesztette és a bevezetést írta Landgraf Ildikó.) Budapest.
- LŐCSEI Gabriella (2006): A domb, ahol eldőlt minden. A szent király XXI. századi falvai. *Magyar Nemzet*, 226. szám, 4–5.
- LUKÁCS László (1989): Szent István király a néphagyományban. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XXIV–XXVI.* Nyíregyháza. 41–49.
- LUKÁCS László (1997): Szent István magyar király a néphagyományban. *Ethnographia*, 108. 99–110.
- MAGYAR Zoltán (1996): *Szent István a magyar kultúrtörténetben.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (1998): *Koppány.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (2000): *Szent István a néphagyományban.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (2002): Koppány alakja a néphagyományban. In: *Szent István és az államilapítás.* Szerk.: Veszprémy László. Budapest. 95–104.
- MAGYAR Zoltán (2007): *Árpád-házi Szent Erzsébet. Történelem, kultusz, kultúrtörténet.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (2010): *Az Árpád-kori szentek legendái. Motívum-index.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (2018): *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex I–XI.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (2020): *Hős vagy lázadó? Koppány alakja a folklórban és a kultúrtörténetben.* Budapest.
- MAJZON László (1966): *Foraminifera-vizsgálatok.* Budapest.
- MÓROCZA Dániel (1876): Felső-Örs és prépostsága. *Adatok Zalamegye Történelméhez I. 2. füzet.* Nagykanizsa. 80–136.
- NAGY István, Ny. (2000): *Pesty Frigyes kéziratosa helynévtára. Történelmi Veszprém vármegye.* Pápa.
- NORA, Pierre (1992): *Les lieux de mémoire I–III.* Paris.
- NORA, Pierre (1999): Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* 15. 3. 142–157.
- Nyelvemléktár IV–V. Érdy Codex* (1876): Közzéteszi: Volf György. Budapest.

- PESTY Frigyes (1864): *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára*. Fol. Hung. 1114. Budapest.
- PILIPKÓ Erzsébet (2017): Van-e Szent István-hagyomány Királyszentistvánon? In: *Vallásos kultúra és életmód a Kárpát-medencében* 10. Szerk.: Pilipkó Erzsébet–Fogl Krisztián Sándor. Veszprém. 578–604.
- RÉSŐ ENSEL Sándor (1861–1893): *A helynevek magyarozója* I–IV. Pest–Budapest.
- SEBESTYÉN Gyula (1906): *Dunántúli gyűjtés*. Budapest. (Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII.)
- SZABADOS György (2011): *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól*. Szeged. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.)
- SZABADOS György (2018): Fejedelmünk Koppány! István király alternatívája. *Rubicon*, 10. szám, 76–81.
- TASNÁDI KUBACSKA András (1939): *A mondák állatvilága*. Budapest.
- TÓTH Sarolta (1962): *Magyar és lengyel Imre-legendák*. Szeged. (Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica. Tomus XI.)
- Veszprém megye földrajzi nevei*. II. *A pápai járás* (1987): Szerk.: Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Budapest.
- Veszprém megye földrajzi nevei* IV. *A veszprémi járás* (2000): Szerk.: Balogh Lajos, Ördög Ferenc, Varga Mária. Budapest.

***

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták

Debreczeni Jánosné Katalin	Veszprém
Kovács János	Balatonalmádi
Lázár Péterné	Veszprém
Mayer Rózsa	Veszprém
Solymosi Klára	Veszprém
Vörösmarty Mihály Könyvtár	Székesfehérvár

Honoráriumról lemondottak:

Dr. Ács Anna	Pákozdi Éva Szilvia	Sebő József
Debreczeni János György	Poór Ferenc	Szűcs Alexandra
Laki Pál	Rainer Pál	Dr. Tölgyesi József